

24. DVŮR S MOTTE

24.1. Úvod

V rámci půdorysu středověkých vesnic lze vyčlenit areály, které se liší od dvorů většiny poddanských usedlostí, a to (i) kvalitativně, především vyčleněnou obytnou částí, fortifikovanými prvky, konstrukčním řešením staveb, nebo (ii) kvantitativně, např. rozsahem dvorového prostranství, parcely, zástavbou atd. Tyto dvory jsou spojovány se sídly drobné šlechty a s vrchnostenskými režijními dvory (srv. *Smetánka – Chotěbor 1985; Smetánka – Klápště 1981, 447–449; Nekuda 2002, 122–126*). Hlavní interpretační problémy lze shrnout v několika bodech:

- 1) nebylo pravidlem, aby všichni příslušníci široké společenské skupiny označované jako nižší šlechta budovali v rámci svých dvorů výraznější a vyčleněnou obytnou (rezidenční) část (srv. *Klápště 2005, zvl. 166; Smetánka – Chotěbor 1985, 47; Hejna 1957*).
- 2) hospodářské nároky kladené na provoz dvora drobného šlechtice se nemusely odlišovat od nároků kladených na dvůr průměrného poddaného (srv. např. *Graus 1957, 69–70; Petrání 1977, 229; Šmahel 1995, zvl. 273–279; též Klápště 2005, zvl. 166*). Hlavní odlišnost totiž spočívala ve svobodném charakteru držby, která nebyla zatížena platy, nikoliv v jejím rozsahu.
- 3) hospodářský provoz na dvorech některých poddanských usedlostí mohl být rozsáhlejší než na dvoře drobného šlechtice nebo na vrchnostenském režijním dvoře, jak o tom výmluvně svědčí srovnání jejich hospodářských výsledků (zvl. *Čechura 1994, 111–112, 127*).
- 4) další problémy vyplývají z torzovité znalosti sociální struktury české středověké vesnice, zvl. poddaných, a pak skupin nevyhraněného sociálního statusu na pomezí poddaných a nižší šlechty. Důvodem je prolínání (i) různého osobního postavení a (ii) různých druhů závislé držby (srv.

Graus 1957, 194ff.; Nový 1961; Polívka 1978, týž 1985; Šmahel 1995, zvl. 273–288, 426–432; Čechura 1990; týž 1994).

Spolehlivá identifikace dvorů drobné šlechty nebo vrchnostenských režijních dvorů může být velice obtížná, pokud se interpretace opírá pouze o kvantitativní znaky. Ve skupině větších a atypických dispozic, někdy topograficky zvláště situovaných, se sice budou prostupovat především (1) dvory nižší šlechty, (2) vrchnostenské režijní dvory, (3) dvory urozených i neurozených držitelů drobných svobodných usedlostí ve služebném či jinak závislém poměru k výše postaveným feudálům nebo církevní instituci, (4) dvory příslušníků dalších výlučných skupin (rychty, fary, svobodníci atd.), (5) větší poddanské dvory, ale zároveň i (6) dvory průměrných a drobných poddanských usedlostí (srv. *kap. 30.2*).

24.2. Dvůr drobného šlechtice v Kersku

Na zaniklém Kří je situace méně komplikovaná, neboť dvůr drobného šlechtice je spolehlivě indikován reliktem tzv. motte a jedinečným prostorovým vymezením (srv. např. *Hinz 1981; Klápště 2005, 150–166; Smetánka – Klápště 1981, 439, 447–448; Unger 1988; Chotěbor 1998*).

Z historických souvislostí je zřejmé, že se jednalo o sídlo nejspíše svobodné osoby, která stála ve služebném či jinak závislém poměru k držiteli poděbradského hradu (*kap. 24.4*). Nelze vyloučit, že mimo statku ve Kří mohla tato osoba držet jiným způsobem – tj. bez služebného závazku – i jiné drobné statky.

V areálu dvora lze vyčlenit:

- (1) vlastní motte
- (2) přílehlý prostor zastavěný pravděpodobně hospodářskými stavbami (hospodářskou část)
- (3) rozsáhlou vodní nádrž

- (4) zbylou nezastavěnou část parcely, která oddělová zástavbu dvora od přiléhající části pluziny

Zcela ojedinělé je rozmanité ohraničení jednotlivých částí vůči (i) sobě navzájem, (ii) dvorům a parcelám okolních poddanských usedlostí a (iii) návsi. Reliéfně se dnes projevuje jen část původního vymezení jednotlivých částí a také interpretace povrchových tvarů není jasná (např. valů).

Pahorek motte je dnes vymezen vůči prostoru návsi dvojitým příkopem a valem, vůči hospodářskému zázemí pouze dvojitým příkopem, vůči hloubkově přiléhající parcele a vodní nádrži již jen příkopem, popř. velice nenápadným valem. Vlastní motte nesousedí s poddanskými parcelami, neboť je z jedné strany lemováno hospodářskou částí dvora a z druhé vodní nádrží. Hospodářská část je vůči sousední poddanské parcele vymezena příkopem, vůči prostoru návsi příkopem nebo terénním stupněm a vůči hloubkově pokračující ploše parcely dnes jakékoliv viditelné ohraničení chybí. Vodní nádrž je od návsi a přiléhající poddanské parcely oddělena valem, vůči bočně přiléhající ploše vlastní parcely není ohraničena. Vymezení jednotlivých částí dvora ukazuje přehledně *tab. 24.01*.

Hospodářská část dvora vymezená mělkými paralelními příkopy je široká pouze 15m a chybí jí větší dvorové prostranství, které lze předpokládat až hlouběji na parcele mezi obj. 101 a 104. Tato dispozice se odlišuje od formy ostatních poddanských dvorů na lokalitě.

Důvodem rezignace na obvyklé situování dvorového prostranství mohla být prostorová stísněnost daná pevně stanovenou šířkou parcely a plošným nárokem, který kladla stavba motte. Celková šíře hospodářské části, motte a vodní nádrže dosahuje ca 95m, z čehož na motte připadá 44,5m, na hospodářskou část 22,5m a na vodní nádrž 22,5–30,0m.

O stavbách na vrcholové ploše motte víme díky zprávě *J. Hellicha (1923, 78)*, který zaznamenal negativy zděných základů. Zprávu o obdélném půdoryse nelze považovat za spolehlivou, neboť může vyplývat z chybné interpretace plánu lesního Bauera. Do areálu dvora nelze s jistotou umístit žádný archeologický nález, u některých to lze naopak vyloučit (*kap. 25*).

V dispozičním a stavebním řešení dvora nižšího šlechtice ve Kří lze spatřovat účelné řešení, které splňovalo vyšší sídelní nároky spojené s výlučným sociálním statutem vlastníka a zároveň zachovávalo hospodářský provoz blížící se dvorům poddaných.

Tab. 24. 01. Vymezení jednotlivých částí dvora s motte vůči sobě navzájem a vůči okolí.

	náves	parcely poddanských usedlostí	pahorek motte	hospodářská část	vodní nádrž	zbylá plocha parcely
pahorek motte	2 příkopy val	–	–	2 příkopy	příkop	příkop
plocha s hospodářskými stavbami	příkop	příkop	2 příkopy	–	–	volný přechod bez ohraničení
vodní nádrž	val	příkop	příkop	–	–	–
zbylá plocha parcely	–	příkop val ?	volný přechod bez ohraničení	volný přechod bez ohraničení	volný přechod bez ohraničení	–

Tab. 24.01 názorně ukazuje, že nejvýraznější bylo vydělení vlastního motte vůči návsi, méně již vůči hospodářské části dvora a v podstatě žádné vůči zbylé ploše parcely. Od zbylé plochy parcely není povrchovými tvary oddělena ani hospodářská část dvora.

Důležité poznatky přináší posouzení té části dvora, kde dokumentujeme relikty pravděpodobných hospodářských staveb. Rozsah a zástavba hospodářské části dvora je totiž výrazně menší než rozsah dvorů poddanských usedlostí. To je dáno přesunutím obytných staveb, tj. rezidenční části, na vlastní pahorek motte. Hospodářské nároky kladené na provoz dvora pak již mohly být uspokojeny několika stavbami rozmístěnými na relativně omezené ploše.

Pro posouzení skutečných hospodářských možností je třeba zvážit i přibližně dvojnásobnou velikost zbylé plochy parcely. Ta mohla poskytovat zázemí pro vyšší živočišnou produkci, která mohla být podstatná právě pro lokality na zemědělsky málo kvalitních půdách.

24.3. Srovnání s ostatními dvory s motte v Čechách a na Moravě (plán 13–14)

Dispoziční řešení dvora ve Kří nachází mnoho bližších i vzdálenějších období, které jsou však jen vzácně dostatečně dokumentovány, a to především povrchovými relikty nebo archeologickými výzkumy (srv. *Hinz 1981; Klápště 2005, 158–166*). Lokální souvislosti – tedy dispoziční odlišnost od dvorů poddanských usedlostí a situování v rámci jednoho vesnického půdorysu (*plán 14*) – jsou přitom stejně podstatné jako vzájemná komparace dvorů s motte na různých lokalitách (*plán 13*). Při srovnání ale zásadním problémem většinou zůstává torzovitá znalost rozsahu dvorových parcel poddanských usedlostí.

Zatímco dvory při motte bývají relativně dobře vymezeny, u poddanských dvorů s určením skutečné rozlohy dvorové parcely a nezastavěné plochy váháme. Někdy zdůrazňovaná větší rozloha dvorové

parcely nižšího šlechtice často nenachází spolehlivě srovnatelný protějšek u dvorů poddaných na téže lokalitě (Ostrov, Lažany). Nelze tedy vždy vyloučit, že jejich rozsah byl obdobný. Rozdíl totiž spočíval ve způsobu vymezení, nikoliv v plošném rozsahu dvorové parcely. Zatímco rozsah odráží nároky kladené na hospodářský provoz, a ty mohly být u poddanského i šlechtického dvora totožné, tak vymezení odráží odlišný právní a symbolický význam (odlišný charakter držby).

24.4. Držitelé dvora s motte ve Kří a jejich postavení

V rámci vesnického půdorysu se dvůr s motte nijak nevymyká z východní řady poddanských dvorů. Tím je indikován jeho plánovitý vznik v rámci lokace kolem roku 1357. Držitel dvora nejspíše nedisponoval žádnými poddanými ve vsi nebo jejich stálými platy, ale naopak mohl být nějakým způsobem zavázán držiteli poděbradského hradu, popř. mu mohla být svěřena část pravomocí nad poddanými. V rámci hypotézy lze původní pozemkový majetek přidělený k jeho dvoru během lokace odhadnout podle šířky parcely na dvojnásobek až trojnásobek pozemkového vybavení běžné poddanské usedlosti (kriticky *kap. 30*).

Písemné prameny informují spolehlivěji pouze o jediném pravděpodobném držiteli dvora, a to o Štěpánovi ze Lhoty na Kří.⁷⁰ Podle provolací knihy desk dvorských se „*Stephanus de Lhoti nakrzich nomine*“ v kouřimském kraji přihlásil v létě 1392 o část majetku po Svatoslavu, který zemřel na jaře v Podmokách a zanechal po sobě vdovu „*Manietha*“ (ca 20 km SV od Kerska). Podstatný není ani tak průběh sporu nebo výše nárokováné částky (30 kop gr.č.), ale údaj o právu Štěpána na zápis do desk zemských, který dokládá jeho příslušnost k zemské šlechtické obci (AČ 31, č. 101, 333–334).⁷¹

24.5. Drobná šlechta na vesnicích poděbradského panství ve 14. století

Pravděpodobně ze 30. let 14. století pochází listina Jana Lucemburského informující o nápravních poděbradského hradu („*Servitores... qui in Boemico Zlusobnici vocantur*“) (CEJ, 29–30, č. 67). Konkrétní

⁷⁰ V. Brych (1998, 70–71) uvádí Štěpána ze Lhoty na Křích (mylně k roku 1390) a k roku 1430 ještě Václava z Kří. Cituje kolektivní dílo Hradů, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku (Šimek a kol. 1989, 230), kde však bližší odkazy chybí. Do souvislosti s Kerskem dává také tábořského hejtmána Ondřeje Keřského z Řimovic, ačkoliv označení Keřský je relativně běžné a obecné (srv. Paroubek 1894, 520).

⁷¹ A. Profous, popř. A. Sedláček, tuto zprávu spojovali s dnešní Janovickou Lhotou (Uhlířské Janovice) (Profous 1951, 540).

jméno se dovídáme pro jednoho z nich, Mikeše Havránka („*Mixone Habrank*“). Ten se za všechny nápravníky obrátil se stížností ke králi pro neobvyklá zatížení a služby. Není náhodné, že podobná situace v této době vystupuje i v souvislosti s jinými královskými hrady (Kamýk, RBM III, 144–145, č. 361; Kosolec; Klápště 1978, 428).

O postavení dalších osob uváděných s predikátou vsí, které alespoň zčásti příslušely k poděbradskému hradu ve 14. století, lze pouze hypoteticky uvažovat (Písty, Hradištko, Chotětice-Choťánky).⁷² Mohli být jak v závislém postavení, tak vrchností části poddaných nebo držitelé samostatného statku.

O začlenění motte do jejich dvorů výmluvně svědčí relikty doložené na všech lokalitách, které jsou jmenovány v seznamech vesnic poděbradského panství z let 1345–1362 a které ještě ve středověku zanikly – Zdebudice (APM, fJH, inv. č. 18 423; Justová 1965), Chotětice (Choťánky – tzv. Kočičí Hrádek; Sedláček 1936, 26; Beranová 1998, zvl. 38–46) a dvůr Babín (srv. *kap. 24.6*). V žijících vesnicích mohly být relikty motte zničeny, na zaniklých zůstaly. Ze tří uvedených lokalit poměrně nejvíce informací poskytuje posledně uvedená.

24.6. Dvůr a motte Babín

(*obr. 66*)

Dvůr Babín ležel při labském břehu mezi Poděbrady a Nymburkem. Neúrodné půdy labských navátých písků vysvětlují izolovaně stojící hospodářský dvůr, který je uváděn v lenních listinách mezi roky 1345–1362. Do písemných pramenů vstoupil „*curia Babin*“ ještě jednou, když jej na podzim 1355 přenechal Boček z Kunštátu emfyteutickým právem nymburskému měšťanu Heinlinu Czudnerovi (RBM V, 88–89, č. 153; AČ 14, 499–500, č. 7). O skutečném pozadí vydané listiny se lze jen domýšlet (srv. *kap. 10.8*). Její text evokuje vrchnostenský režijní dvůr.

Lokalizaci dvora umožňuje pomístní název Babín a pozůstatky motte zvané později Buštěhrad. Ze zástavby vrcholové plošiny motte se dochovaly kamenné stavební články. Na přiléhající louce, kde lze předpokládat hospodářskou část dvora, mohl Jan Hellich nasbírat ještě koncem 19. století rozsáhlou kolekci vrcholně středověké keramiky (Hellich 1898). Dnes je celý prostor zničen nymburským železničním uzlem

⁷² Roku 1338 vystupuje Bohuněk z Píst (Profous 1951, 363; podle A. Sedláčka z tzv. Archivu olešnického, nepodařilo se dohledat v pozůstalosti), později roku 1400 Zbyněk Opršal z Píst (taktó V. Brych 1998; lze diskutovat, zda se nejedná o Písty u Doksan nad Ohří; Friedrich 1929, 111). V roce 1354 a 1362 v Chotěticích (Choťánkách) Albert Havránek a Přibík Havránek (Sedláček 1936, 26), roku 1397 Jan Hradištko, jenž si pronajal dvůr Bříství a Mračenice.

(odbočka Babín) a vodárenskými areály. Přibližnou podobu motte evokují podrobné raabizační plány z konce 18. století (*SOBA, fVP*, inv. č. 4475). Dvůr Babín lze považovat za další doklad dvora s vyčleněnou obytnou částí, jehož držitel stál nějakým bližším neurčitelným způsobem v závislém poměru k držiteli poděbradského hradu.